

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-48>

УДК 165.742(477)«13/15»

Лобода Д.О., Год Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

«УКРАЇНСЬКИЙ АНКЛАВ» ГУМАНІСТИЧНОГО РУХУ В ПЕРІОД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ XIV–XVI СТОЛІТЬ

Анотація. Стаття присвячена відтворенню історико-педагогічних вчень найвідоміших українських гуманістів доби європейського Відродження XIV–XVI століть. Зокрема, проаналізовано основні доступні історичні джерела з даної проблематики, що збереглися до нашого часу. Встановлено, що представники ренесансно налаштованого українства, її інтелектуальна верхівка пропагували загальноєвропейські цінності гуманізму. Українські гуманісти, серед яких Павло Русин, Станіслав Ореховський, Касян Сакович, Хома Євлевич, Олександр Митура та інші працювали над розробкою власної концепції виховання і «плекання державця з пелюшок».

Ключові слова: Ананке, апофеми, гуманізм, «природне право», провіденціалізм, спудеї, чесноти, фаталізм.

Loboda Dmytro, Hod Nataliia

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

«UKRAINIAN ENCLAVE» HUMANISTIC MOVEMENTS IN THE PERIOD OF THE EUROPEAN REVIVAL XIV–XVITH CENTURIES

Summary. The article is devoted to the re-creation of historical and pedagogical teachings of the most famous Ukrainian humanists of the European Renaissance of the XIV–XVIth centuries. The phenomenon of Ukrainian humanism, which was caused by the following circumstances, often went unnoticed: insufficient number of historical sources that could reconstruct a holistic picture of Ukrainian humanism; lack of statehood during the specified period and constant armed clashes on the territory of Ukrainian lands; the absence of their own statehood in other periods of Ukraine, the prohibition on the study of Ukrainian history, or their complete absence. That is why the purpose of our article was to investigate the phenomenon of the Ukrainian Renaissance on the basis of the analysis of sources already introduced in the scientific circulation on this issue, comparison with the Western one, which could answer the question whether this process was an integral part of the pan-European one. It was found that humanists of Ukrainian origin did not stand aside. In particular, the main available historical sources on this issue, which have survived to our time, are analyzed. It has been established that representative soft renaissance-minded Ukrainians, its intellectual elite, propagandized the common European values of humanism. Ukrainian humanists, including Pavel Rusin, Stanislav Orekhovsky, Kasyan Sakovich, Foma Yevlevich, Alexander Mitura and others, worked on developing their own concept of upbringing and “nourishing the sovereign from the cradle”. The main difference between the views of Ukrainian humanists and Western Europeans was the idealized ruler's attitude to war and international relations. Ukrainian authors of the study period did not promote the idea of pacifism. Like Francis Bacon, the key to success is that the thinkers have seen strong armed forces and internal political stability in the state.

Keywords: Ananke, apothegmas, fatalism, humanism, “natural law”, providentialism, spuds, virtues.

Постановка проблеми. XIV століття було переломною віхою в історії європейського континенту. Століття розпочалося з конфлікту між Папою Римським Боніфацієм VIII та європейськими монархами, зокрема, з королем Франції Філіпом Красивим. Уже в 1302 році Папа видав буллу «Unamsanctam», що проголошувала абсолютний пріоритет церковної влади над світською. Французький король у відповідь надіслав військовий загін на чолі з Гійомом Ногаре, який заарештував Понтифіка. Після короткотривалих інтриг і замахів проти папського кліру тіару отримав профранцузький кандидат Климент V, який у 1308 році переніс власну резиденцію до Авіньйона. Розпочався період, який Петрарка, один із найперших гуманістів, назвав Авіньйонським полоном Пап.

Лише ця подія свідчила про глибинні метаморфози, яких зазнало західноєвропейське суспільство, і які очікували його в майбутньому. Разом з початком нового століття розпочинається період Пізнього Середньовіччя. У цей час формувалися капіталістичні відносини, виокремилися нові стани, було зроблено низку нових

відкриттів, серед яких найбільш відомі – Великі географічні. Однак, змін зазнала не лише соціально-економічна сфера життя суспільства, а й духовна. Ідейною основою Нового часу став гуманізм. На відміну від середньовічного релігійного світогляду, в основі якого був Бог, у гуманістів провідне місце посіла людина. Безпорадність Церкви та її догматів перед «Чорною смертю», що прокотилася Європою в XIV столітті, викликала багато питань з боку інтелектуальних передовиків тогочасного суспільства.

У зв'язі наведені події перетворили гуманістів на головних ревізіоністів Західного світу, а повернення до античних класиків було ще одним проявом цього. Людина для гуманістів – це не лише частина природи чи «Божа подоба», це провідник між «земним» і «небесним», він здатен власноруч будувати такі відносини з Богом, які вважає за потрібне, самостійно облаштувати «Град Божий» на Землі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Шукаючи витоки української європейськості, велика кількість дослідни-

ків звертається то до досліджень історії Київської Русі, то Галицько-Волинського князівства. Нерідко непоміченим залишається феномен українського гуманізму, що зумовлено такими обставинами, як:

- недостатня кількість історичних джерел, які б могли реконструювати цілісну картину українського гуманізму;

- відсутність власної державності в зазначений період і постійні збройні зіткнення на території українських земель;

- відсутність власної державності в інші періоди України, заборони на дослідження української історії або їхня повна відсутність.

Формулювання цілей статті. Саме тому метою нашої статті є дослідження феномену українського Ренесансу на основі аналізу вже введених у науковий обіг джерел з цієї проблематики, порівняння з західноєвропейським, що могло б дати відповідь на запитання чи був цей процес невід'ємною частиною загальноєвропейського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих сторін українського гуманізму XV–XVII століть присвячені праці Володимира Литвинова [7], Ярослави Стратій [16], Валерії Нічик [11]. Їхні дослідження, здебільшого, спрямовані на філософський та історіософський аналіз творів гуманістів. Утім, джерелознавчу цінність складає антологія «Українські гуманісти епохи Відродження» у 2-х томах. Релігійні сторони зазначеної наукової проблеми побіжно розглядав у дослідженнях Юрій Мицик, у той час як історико-педагогічні – Борис і Наталія Год [1; 2; 3]. Однак цивіліграфічний зміст даної проблематики залишається нерозкритим.

Виклад основного матеріалу дослідження. На перший погляд може здатися, що українські терени не знали таких подій, як Авіньйонський полон, «Чорна смерть» та інші, однак вже до XV століття в Україні відбулися значні соціально-економічні зрушення, принесені країнами, в складі яких перебували її території. Незважаючи на складні зовнішньополітичні умови, економічний розвиток йшов по висхідній. Створювалися передумови для виникнення капіталістичного способу виробництва і буржуазних відносин. Найголовніше, зростає кількість шкіл і підвищується їх освітній рівень. Але оскільки ні вищих, ні середніх навчальних закладів в Україні ще не було, то багато українських юнаків здобували освіту у польських і західноєвропейських університетах. Це явище було масовим і тривалим. За кордоном молодь не лише здобувала освіту, а й переймалася передовими ідеями, передусім гуманістичними, які переносила на рідний ґрунт.

У попередніх дослідженнях [9, с. 16] ми дійшли висновку, що західноєвропейський ренесансний гуманізм починався там, де відновилася антична традиція. Так, образ ідеального правителя складався з групи чеснот, серед яких особливу увагу було надано справедливості, яка відіграла неабияку регуляторну роль у суспільно-політичному житті держави. У зв'язку з цим вона посіла провідне місце й у палітрі моральних якостей керманіча. Наступними, не менш важливими чеснотами були праведність,

святість, мудрість, гуманність, терплячість, працелюбність і милосердя. Використовувався комплекс чеснот, представлених у філософських трактатах Аристотеля [4, с. 244–245].

Гуманісти українського походження не стояли осторонь. Так, Павло Русин (1470–1517) у «Похвалі Валерію Максиму», звертаючись до античного класика, який «повчає нас на різних прикладах, до чого йти, а чого – уникати маєм» [14, с. 21], дає однозначну оцінку місцю чеснот у загальній характеристиці особистості. Він зазначав, що чесноти – це показник найвищої цінності людської душі: «Діань великих прагне Чеснота ця й трудів незмірних; чи ж не тому вона, єдина, вказує до щастя справжнього й святості шлях достойним?» [14, с. 19]. Це дає нам право стверджувати, що український гуманізм поряд з загальноєвропейським знаходився в полі формування концепції аксіології людяності.

Ренесансному гуманісту Павло Русин відводив виключну роль наставника, вчителя життя і «провідника» у світ праведного життя: «А я на стежку певну й пряму тебе скерую нині, й не манівцем кружним, а навпрост, ясною тропою, вір мені, ти до чесноти вийдеш» [14, с. 20]. У притаманній західноєвропейським гуманістам поетичній формі, сповненій епітетів та метафор, автор зазначив, що така підготовка вимагає ґрунтовної праці над собою, неможливої без вольових зусиль. Мислитель знайомив читача з людиною, яка мов дерево, маючи корінь, «надто гіркий на смак, жорсткий на дотик», рясніє «пишними, смачними, наче той мед золотий, плодами» [14, с. 19]. Як й італійський гуманіст Джованні Конверсіні де Равенна, український мислитель твердо відстоював догму, за якою чесноти правителя формуються під час його виховання і безпосередньої політичної діяльності (отримання досвіду) [6, с. 152].

Найкращим часом для виховання Русин вважав дитинство та юність: «поки ще розум твій гнучкий та свіжий, поки душа твоя, мов промінь, чиста» [14, с. 20]. Для якнайшвидшого навчання життєвій мудрості гуманіст вимагав бути наполегливим і старанним, неупереджено ставитися до вимог і вправ, які пропонуються [14, с. 19].

Павло Русин сформулював і власну концепцію античеснот, стверджуючи, що гріховна людина не здатна бути щасливою. Особистість, сповнена злодіянь, не здатна керувати власним життям, вона є заручницею обставин і оточення, в якому живе: «і злом отруений, душею темний – її б не пізнав ніколи». Гуманіст засуджує розпусту, пияцтво, лінощі, небажання змінювати світ і себе: «як той, хто ситий аж до переситу, кому нудотно, скільки б до страв своїх не сипав солі, звик лудити ніжним вином піднебіння в'яле» [14, с. 20].

Поширений в Європі жанр гуманістичних напучень і панегіриків видатним особистостям і державним діячам того часу, активно використовувався також і ренесансними мислителями українського походження. Наприклад, відомі «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (1548) Станіслава Оріховського (1513–1566), численні апофегми анонімних авторів, сповнені ренесансними ідеями того часу.

У них ми знаходимо порівняння діячів з античними героями, яких «Олімп послав нам» [13, с. 7]. Поряд з чеснотами особливе місце посідає розум правителя: «Бо лише дурні на те не звернуть уваги, що розумний вартий їх цілої ватаги» [10, с. 119].

Нерідко зустрічаються численні поетики некрологічного змісту, в яких також віддзеркалені основні концепти гуманістичного світогляду українських гуманістів. Цікавим для дослідників європейського Ренесансу постає «Жалобний вірш по смерті князя Вишневецького», написаний у 1585 році у Нижній Білці. Анонімний автор, подібно давньогрецькому Орфею, присвятив декілька рядків фаталізму людського буття, наче освячуючи міфологічну Ананке. Мислитель наголошував, що від долі виявився нездатним сховатися навіть найвельможніший князь Вишневецький, а християнський Бог виявився безпорадним: «їй підвладні королі та князі славетні, що багатий, що жебрак, що пани шляхетні» [17, с. 21]. У цих же віршах помічаємо наслідування концепції «природного права», за якої всі люди, незалежно від свого походження, народжуються рівними, а їхнє життя оцінюється виключно їхніми діями.

Чому ж автор настільки сильно тужить за втратою князя, без якого «Україна над Дніпром стала сиротою»? У його аргументах помітні вже знайомі для нас загальноєвропейські гуманістичні ідеали «мудрого правління» [17, с. 22, 23, 29, 32, 38]:

- 1) мужність і звитяга – особиста участь у бойових діях проти турків і татар;
- 2) шляхетне походження – анонім ще повнітоне відмовляється від цього твердження, що можна помітити і в західноєвропейського мислителя Франческо Гвіччардіні;
- 3) чесноти і діяння.

Одним з перших загальнонаціональних прикладів «ідеального правителя і полководця» був гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, який оспіваний у більш ніж двадцяти посмертних дифирамбах його учнів-спудеїв на чолі з Касіаном Саковичем (1578–1647). Сагайдачний постає перед нами як талановитий полководець, християнин, жертвний і відданий патріот свого краю [15, с. 231, 249].

Звеличення «славного мужа» Петра Могили, або «Євхаристіон» Софронія Почаського (1596–1642) також дають нам розуміння того, який повинен бути «ідеальний правитель». Серед запропонованої низки рис такої особистості наведемо основні [12, с. 268–270, 283]:

- 1) щедрість – Петро Могила навчав за власні кошти наукам численну кількість молоді: «але ж ти каменем неоціненним у чеснотах і побожності будучи, за каміння дороге синів її вважаєш, утверджуєш...»;
- 2) працелюбність: «еси і сил Атлантових, якщо в таких тяжких трудах і працях не втомлюєшся»;
- 3) людяність і побожність;
- 4) покровительство наукам і мистецтву.

Далі автор викладав, на перший погляд, вже класичну й традиційну для того часу в Європі систему освіти, що складалася з 7 наук. Кожну з цих наук конституював окремий випускник гімназіуму, фундатором якого і був Петро Могила. Вірогідно, така необхідність була викликана

недостатнім рівнем розвитку освіти на українських землях. Освіта і наука – одні з ключових категорій ренесансного світогляду: «вже корінь той розквітне, над сонце яснійший, коли нащадок славних в Русі роксоланів в науках подолає премудрих поганів». Науки, які потрібні «мудрій людині», вочевидь, виправдали себе, про що свідчить плеяда видатних випускників цього навчального закладу [12, с. 270, 283].

Серед інших наук, які радять нам учні Петра Могили, знаходимо історію, літературу, астрологію (доволі популярну на той час, про що може свідчити «Прогностика» Юрія Дрогобича), красномовство, логіку і музику [12, с. 277, 280]. Вивчення цього комплексу наук гарантувало всебічний розвиток особистості.

Одним з ректорів Київської братської школи, ще одного освітянського центру України, був Хома Євлевич – гуманіст і культурний діяч першої половини XVII століття. Власне ренесансно-гуманістичне розуміння історичного поступу він виклав у творі «Лабіринт...», написаний польською мовою приблизно в 1632 році. У ньому категорично заперечується провідницька функція Бога, натомість цю роль надано народу та його керівному прошарку. Мислитель у непрямій формі підкреслив, що на повернення до мудрості, плекання власних звичаїв і віри, розвиток освіти і відродження втраченої державності та могутності можливе лише за перебування на чолі держави «філософа на троні», якого порівнював з античними героями [5, с. 251, 253].

Головна відмінність поглядів українських гуманістів від західноєвропейських полягала у ставленні ідеалізованого правителя до війни і міжнародних відносин. Українські автори досліджуваного періоду не пропагували ідеї пацифізму. Подібно до Френсіса Бекона, антипацифістські ідеї якого ми розглядали в попередніх дослідженнях [8], запорукою успіху мислителі бачили міцні збройні сили та внутрішньополітичну стабільність у державі. Така особливість, викликана регулярними збройними навалами турків і татар на українські землі, укладається з етнозорієнтованістю гуманістичних концепцій, тобто може вважатися національною.

Висновки з дослідження і перспективи. Ураховуючи вище наведене, ми дійшли висновку, що феномен українського Ренесансу, маючи багато спільного з західноєвропейським, характеризує його як невід'ємну частину панєвропейського гуманістичного руху. Будучи привнесеним з західних навчальних закладів, на українському ґрунті він знайшов власне національне відображення. Гуманістична діяльність українських мислителів була спрямована проти жорстоких утисків феодального ладу, на утвердження нового світогляду, просякненого ідеями критицизму, світськості й поваги до античності, яка була для гуманістів всього європейського континенту взірцем для наслідування. Інтелектуальна історія українства XIV–XVI століть має невичерпний потенціал історичної рефлексії з точки зору її європейськості. Пошук нових джерел і подальша реконструкція явища українського ренесансного гуманізму може стати предметом подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Год Б.В. «Rocsolani, rutheni...» Українські імена на культурно-освітніх теренах Європи (XV–XVII століття). *Слов'янський збірник*. Полтава, 2005. Вип. 4. С. 71–76.
2. Год Б.В. «Багато може праця істориків пильних...»: Українські гуманісти XVI–XVII ст. про виховання історією. *З непереможною правдою життя : зб. наук. праць на пошану Є.М. Скляренка*. Київ, 2004. С. 95–101.
3. Год Н.В. Взгляды гуманистов Эразма Роттердамского и Станислава Ориховского на формирование личности правителя нового типа (XVI век). *Тенденции развития современной науки: наук.-практ. конф., 15 апреля 2011 года, г. Волоколамск Московской области; сб. науч. статей*. М., Щёлково : Издатель Мархотин П.Ю., 2011. С. 57–60.
4. Грицанов А.А. Никомачова етика. История философии: Энциклопедия. Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.
5. Євлевич Хома. Лабіринт, або заплутана дорога, де гарна мудрість з повинності своєї... *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 250–266.
6. Конверсини де Равенна Джованни. Драгмалогія о предпочтительном образе жизни. *Гуманистическая мысль итальянского Возрождения*. Москва : Наука, 2004. С. 150–160.
7. Литвинов Володимир. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст.). Київ : Основи, 2000. 472 с.
8. Лобода Д.О. Антипацифістські ідеї англійського Відродження початку XVII століття у творчості гуманіста Френсіса Бекона. *Proceedings of X International scientific conference "Scientific thought transformation", September 22, 2017*. Morrisville, USA : science initiative 'Universum', 2017. P. 60–64.
9. Лобода Дмитро. Гуманістичні цінності як фундамент концепції «ідеального правителя» доби європейського Відродження (XV–XVI століття). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук. конф. студентів і аспірантів, 8 квітня 2016 р.* Кривий Ріг : КПІ КНУ, 2016. С. 15–18.
10. Митура Олександр. Вінок чеснот правелебного у Бозі милостивого пана Отця Єлисея Плетенецького. *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 119.
11. Нічик Валерія. Петро Могила в духовній історії України. Київ : Український Центр духовної культури, 1997. 328 с.
12. Почаський Софроній. Євхаристіон, або вдячність. *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 267–283.
13. Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го. *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 5–10.
14. Русин Павло. Похвала Валерію Максиму. *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 1)*. Київ : Основи, 1995. С. 19–21.
15. Сакович Касян. Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного. *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 231–249.
16. Стратій Ярослава. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI–XVII ст. *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*. Львів, 1995. С. 90–96.
17. EPICEDION... *Українські гуманісти епохи Відродження (ч. 2)*. Київ : Основи, 1995. С. 20–39.

References:

1. Hod, B.V. (2005). «Rocsolani, rutheni...» Ukraini imena na kulturno-osvitnikh terenakh Yevropy (XV–XVII stolittia) [«Rocsolani, rutheni...» Ukrainian names in the cultural and educational territories of Europe (XV–XVII centuries)]. *Slavic Collection*. Vol. 4, pp. 71–76.
2. Hod, B.V. (2004). «Bahato mozhe pratsia istorykiv pilynykh...»: Ukraini humanisty XVI–XVII st. pro vykhovannia istoriieiu ["Much work can be done by historians of vigilance...": Ukrainian humanists of the 16th – 17th centuries about the education of history]. *Proceedings of the Z neperemozhnoiu pravdoiu zhyttia: zb. nauk. prats na poshanu Ye.M. Skliarenka. (Ukraine, Kyiv, 2004)*, pp. 95–101.
3. Hod, N.V. (2011). Vzgliady humanystov Erazma Rotterdamskoho y Stanyslava Orykhovskoho na formyrovanye lychnosti pravytelia novoho typu (XVI vek) [The views of the humanists Erasmus of Rotterdam and Stanislav Orikhovskyy on the formation of the personality of a new type of ruler (XVI century)]. *Proceedings of the Tendentsyy razvytyia sovremennoi nauky (Russia, Volokolamsk, April 15, 2011)*. Moscow: Yzdatel Markhotyn P.Iu., pp. 57–60.
4. Hrytsanov, A.A. (2002). Nykomakhova etyka. Ystoryia fylosofyy: Entsyklopedyia [Nikomakhov's ethics. History of Philosophy: Encyclopedia]. Minsk: Ynterpresservys; Knyzhnyi Dom. (in Russian)
5. Ievlevych Khoma (1995). Labirynt, abo zaplutana doroha, de harna mudrist z povynnosti svoiei... [A labyrinth, or a tangled road, where good wisdom owes its duty...]. *Ukrainski humanisty epokhy Vidrozhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy, pp. 250–266.
6. Konversyny de Ravenna Dzhovanny (2004). Drahmalohyia o predpochtytelnom obraze zhyzny [Dragmalogy about a preferred lifestyle] *Humanistycheskaia mysl ytalianskoho Vozrozhdenyia* [The humanistic thought of the Italian Renaissance]. Moscow: Nauka, pp. 150–160.
7. Lytvynov Volodymyr (2000). Renesansnyi humanizm v Ukraini (Idei humanizmu epokhy Vidrozhennia v ukrainskii filosofii XV – pochatku XVII st.) [Renaissance humanism in Ukraine (Ideas of Renaissance humanism in Ukrainian philosophy of XV – beginning of XVII centuries)]. Kyiv: Osnovy, 472 p.
8. Loboda, D.O. (2017). Antypatsyfytski idey anhliskoho Vidrozhennia pochatku XVII stolittia u tvorchosti humanista Frensisy Bekona [The anti-pacifist ideas of the English Renaissance of the early seventeenth century in the work of humanist Francis Bacon]. *Proceedings of X International scientific conference "Scientific thought transformation" (USA, Morrisville, September 22, 2017)*. Morrisville: Science initiative 'Universum', pp. 60–64.
9. Loboda Dmytro (2016). Humanistychni tsinnosti yak fundament kontseptsii «idealnoho pravytelia» doby yevropeiskoho Vidrozhennia (XV–XVI stolittia) [Humanistic values as the basis of the concept of the "ideal ruler" of the European Renaissance (XV–XVI centuries)]. *Proceedings of Humanistychni tsinnosti svitovykh tsyvilizatsii i problemy suchasnoho svitu: zb. materialiv VIII Vseukr. nauk. conf. studentiv i aspirantiv, 8 kvitnia 2016 r. (Ukraine, Kryvyi Rih, 2016)*, pp. 15–18.
10. Mytura Oleksandr (1995). Vinok chesnot pravelebnogo u Bozi mylostyvoho pana Ottsia Yelyseia Pletenetskoho [The Wreath of Virtue in God the Gracious Lord, Father Elisha Pletenetsky]. *Ukrainski humanisty epokhy Vidrozhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy. pp. 119.

11. Nychyk Valeriia (1997). Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy [Peter the Tomb in the spiritual history of Ukraine]. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, 328 p. (in Ukrainian)
12. Pochaskyi Sofronii (1995). Yevkharystion, abo vdiachnist [Pochassky Sophronius. Eucharistion, or thanksgiving] *Ukrainski humanisty epokhy Vidrodzhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy, pp. 267–283.
13. (1995). Pro vybytta tatar perekopskykh pid Vyshnivtsem roku 1512-ho [On the beating of the Tatars of Perekopsk near Vyshneve in the year 1512] *Ukrainski humanisty epokhy Vidrodzhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy, pp. 5–10.
14. Rusyn Pavlo (1995). Pokhvala Valeriiu Maksimu [Praise to Valery Maxim] *Ukrainski humanisty epokhy Vidrodzhennia (ch. 1)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 1)]. Kyiv: Osnovy, pp. 19–21.
15. Sakovych Kasiian (1995). Virshi na zhalisnyi pohreb shliakhetnoho lytsaria Petra Konashevycha-Sahaidachnoho [Poems on the pitiful cellar of the noble knight Peter Konashevich-Sahaidachny] *Ukrainski humanisty epokhy Vidrodzhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy, pp. 231–249.
16. Stratii Yaroslava (1995). Znachennia Ostrozkoho kulturno-osvitnoho oseredku dlia rozvytku ukrainskoi dukhovnoi kultury i filosofskoi dumky na zlami XVI-XVII st. [The importance of Ostroh cultural and educational center for the development of Ukrainian spiritual culture and philosophical thought at the turn of the XVI-XVII centuries]. *Ostrozka davnyina. Doslidzhennia i materialy* [Ostrog antiquity. Research and materials]. Lviv, pp. 90–96.
17. (1995) EPICEDION... [EPICEDION...] *Ukrainski humanisty epokhy Vidrodzhennia (ch. 2)* [Ukrainian Renaissance Humanists (Part 2)]. Kyiv: Osnovy, pp. 20–39.